

Ewa Białek

Instytut Neofilologii

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin

e-mail: e.bialek@poczta.umcs.lublin.pl

ORCID: 0000-0003-3868-5001

Siatka haseł w projekcie przekładowego słownika dyplomatycznego

SŁOWA KLUCZOWE: wyraz hasłowy, artykuł hasłowy, siatka haseł, słownik, dyplomacja
KEYWORDS: headword, entry, list of headwords, dictionary, diplomacy

A list of headwords in the project of the translation diplomatic dictionary

ABSTRACT: The aim of the article is to present the main problems related to the creation of a list of headwords for a diplomatic dictionary. The author compares the lists of headwords of various existing dictionaries, then explains the specificity of her own dictionary (a part of the lexicographic research project „Diplomacy and politics. Russian-Polish dictionary survey”). In order to facilitate the headword selection in this project, ‘a correlation test’ is used. The test consists of checking the frequency of occurrence of potential headwords. The author also raises the issue of objectivity in building a list of headwords using this method.

Problemem, wokół którego koncentrują się zawarte w artykule treści, jest sposób kształtowania siatki haseł współczesnego słownika typu przekładowego z leksykonem dyplomatyczno-politycznym. Przedstawiane badania stanowią część autorskiego projektu leksykograficzno-przekładowego pn. „Dyplomacja i polityka. Rosyjsko-polska sonda słownikowa”, który łączy wymiar teoretyczny – leksykografia, przekład, tekst, dyskurs – z praktyką słownikarską (o założeniach projektu zob. Białek 2018, s. 11–29, DiP 2019, s. 7–17)¹. Celem artykułu jest naświetlenie kwestii metodologicznych na przykładzie wybranych haseł (litera A).

O siatce haseł ogólnie

Zawartość siatki haseł (listy haseł, hasłownika) wpływa na ocenę opracowania leksykograficznego jako produktu skonstruowanego odpowiednio

¹ Opracowano pierwszy tom słownika jako części praktycznej rzeczzonego projektu, hasła A–Д.

do wybranego tematu i typu słownika czy też ogólnie produktu użytecznego, np. o szerokim doborze słownictwa². Zapewne nie będzie niezgodna z prawdą konstatacja, że kształtowaniu hasłownika stale towarzyszą pytania o przydatność pozyskiwanych jednostek jako potencjalnych wyrazów hasłowych, a także dokonywanie ciągłych selekcji, które z założenia powinny mieć obiektywną motywację. Ten obiektywizm należy rozumieć jako podporządkowanie konkretnego zestawu haseł konkretnej idei konkretnego słownika: jaki obszar tematyczny bądź typ jednostek podlega opisowi; kim jest adresat; czemu ma służyć dana publikacja. Wybory słownikarza w rzeczywistości są już na samym początku skazane na ograniczony obiektywizm z racji nieuchronności selekcji: na etapie ekscerpacji materiału przecież „jedne wyrazy z tekstów się wybiera, inne się pomija” (Doroszewski 1954, s. 59). Nie bez przyczyny w środowisku leksykografów słychać dziś też głosy o potrzebie głębszej refleksji nad problematyką konstruowania siatek haseł, czego wyrazem jest chociażby postulat o wprowadzeniu odrębnej „mini-dyscypliny leksykograficznej” w postaci hasłownikologii (Wawrzyńczyk, Wierzchoń 2017, s. 11).

Dlaczego tekst?

Wyrazy hasłowe do omawianego słownika są ekscerpowane z tekstów dyplomatycznych i okołodyplomatycznych w języku rosyjskim. Przyjęto zasadę, że to właśnie tekst, jako wyłączna podstawa źródłowa, określi nie tylko budulec dwujęzycznego artykułu hasłowego (czyli dostarczy par przekładowych w postaci rosyjskiego translandu i jego polskiego translatu), lecz także wskaże preferowane w danym projekcie hasła. Teksty są traktowane jako „nawigatory kierunku badań”, sterujące doбором wyrazów hasłowych, wyznaczające dominujące pola znaczeniowe (Białek 2018, s. 22). Dlaczego tekst właśnie? O wyborze takiej drogi kształtowania siatki haseł zdecydował zasadniczo typ słownika określony jako przekładowy: a) słownik wychodzący od tekstu jako źródła materiału; b) słownik w założeniu oferujący pary przekładowe ustalone w toku operacji na tekstach; c) słownik kierujący ku następnym tekstom (pozwalający je tworzyć) dzięki mikrostrukturze w miarę możliwości³

² Ocena zastosowanych rozwiązań leksykograficznych, użyteczności słownika, jak pisze Ewa Rudnicka, „(który lepszy, doskonalszy, bardziej innowacyjny)”, do pewnego momentu zdominowała uwagę badaczy dzieł leksykograficznych (Rudnicka 2016, s. 49–50).

³ W miarę możliwości – to znaczy w takim stopniu, w jakim wiedzy do opisu dostarczą teksty. Ogólnie leksykografowie są zdania, że w przypadku słowników tradycyjnych użytkownikom wystarcza informacja przedstawiona w sposób ekonomiczny (Piotrowski 2001, s. 44).

modelowanej jako „aktywna” (w myśl zasady „teksty → słownik → teksty”, zob. Chlebda 2011, s. 25). Typ słownika – słownik przekładowy – rzutuje na całość postępowania z językową materią. By określoną jednostkę wpisać na listę wyrazów hasłowych, nie wystarczy wydobyć ją z tekstu, należy dodatkowo znaleźć w korpusie tekstów poświadczenia jej użycia w odpowiedniej proporcji. Innymi słowy, nieodzowne są działania obiektywizujące, to znaczy uzasadniające wprowadzenie danego wyrazu do siatki.

Dlaczego nie gotowe siatki haseł?

Wyrazy hasłowe nie są wypisywane z jednojęzycznych leksykonów czy słowników dwujęzycznych. U podstaw takiego postępowania znalazły się konkretne przyczyny. Po pierwsze, jest to zasygnalizowana wyżej koncepcja słownika (słownik bazujący na tekstach, wychodzący od przekładu i kierujący do przekładu)⁴, po drugie, leksykograficzna rzeczywistość: w dostępnych źródłach z językiem rosyjskim jako językiem wejściowym podstawa materiałowa nie jest skonkretyzowana pod kątem tematycznym i czasowym na tyle, by można było przejąć ją w całości i bez modyfikacji czy zastrzeżeń. Nie chodzi przy tym o krytykę określonej siatki haseł jako takiej, ale o jej zgodność z realizowanym projektem, możliwość przeniesienia z jednego słownika do drugiego. Po trzecie wreszcie, każdy odrębny zbiór tekstów ma swoją specyfikę, to znaczy, poza utrwaloną międzynarodową terminologią, w danym wypadku terminologią dyplomatyczną i polityczną, zawiera też słowa i formuły osadzone w tradycji kulturowo-narodowej, a więc charakterystyczne dla języka dyplomacji służącej interesom narodowym danego państwa, a przy tym ułożone w określonych ramach czasowych⁵.

Skorzystanie z gotowych zestawów haseł przeczyłoby przyjętym założeniom, byłoby to bowiem wyjście od słownika (innego, gotowego), a nie od tekstu (tekst, zaznaczmy, otwiera przyjętą formułę metodologiczną: *Tekst (T) – Autor (A) – Słownik (S)*, zob. Białek 2018, s. 25–26). Przede wszystkim jednak oznaczałoby narzucenie części słowozbioru odgórnie, czego konsekwencją byłoby najpewniej ujęcie także wyrazów mniej relewantnych dla współczesnej komunikacji dyplomatycznej i, co istotne, bez uwzględnienia

⁴ W znaczeniu procesu, czynności (tłumaczenia) oraz tekstu.

⁵ Por. notę o zawartości *Podręcznego słownika politycznego* z 1923 r.: „Słownik przede wszystkim przeznaczony jest dla Polaków, przeto, oczywiście, zdarzenia z historii polskiej, specjalnie lat ostatnich, t. j. doby wojennej i powojennej, zostały w nim najszerzej uwzględnione” (Bartoszewicz 1923, s. VIII). Dodajmy, że w opisie listy haseł projektu *Słownika pojęć politycznych i społecznych krajów Europy Środkowej i Wschodniej* Stanisław Dubisz wymienia obecność „słów-kluczy określonych społeczności” (Dubisz 2004, s. 17).

danej pary języków. Ponieważ omawiany słownik wychodzi od języka rosyjskiego, na etapie planowania siatki haseł należałoby sięgnąć do wcześniejszych słowników dwujęzycznych z językiem rosyjskim jako wejściowym. Tymczasem na rynku wśród prac tego typu z językami krajów europejskich przeważają prace z angielskim, francuskim czy niemieckim (słowniki, podręczniki, kompendia). Rosyjsko-polskiego słownika dyplomatycznego nie ma – brak jest zatem namacalnych, materialnych punktów odniesienia⁶. Reasumując, na etapie konstruowania słownika w podejmowaniu decyzji selekcyjnych postawiono na autonomiczność, którą – wzięwszy pod uwagę braki wydawnicze – można też traktować jako autonomiczność nieuniknioną.

Równie istotny jest czynnik w postaci objętości słownika. Porównywane w prowadzonych badaniach dwujęzyczne słowniki dyplomatyczne (rosyjsko-angielskie, angielsko-rosyjskie) to słowniki wielkie (np. АРДС 2010 – ponad 50 000 wyrazów i wyrażań, ponad 800 stron; zob. typologie słowników: Żmigrodzki 2008, s. 90). Przygotowywany słownik zaplanowano jako pozycję raczej średniego formatu (część A–Д liczy ok. 230 stron materiału językowego opisanego w 162 hasłach), oczywiście jest zatem, że kopiowanie siatki haseł słowników wielkich (ich części) byłoby w istocie niecelowe, a przy tym związane ze znaczną selekcją i dylematami: co odrzucić, co pozostawić? Przy kierowaniu się wytycznymi tekstowymi te dylematy oczywiście pozostają, jednakże znacznie łatwiej jest wydobyć hasła nadrzędne⁷ z konkretnych tekstów z powtarzającymi się wątkami. Bez określonej wizji własnego słownika (wytyczenie obszarów zastosowania zebranego materiału, określenie tekstów preferowanych), w sytuacji przejmowania gotowych list haseł z innych prac, należałoby mówić zdecydowanie o selekcji zdominowanej intuicyjnie i ze znaczną dozą przypadkowości (szczęśliwy traf). O zawartości siatki haseł decyduje też odbiorca oraz funkcja przypisana danej pozycji wydawniczej (zob. Zgusta 1971, s. 309; Atkins, Rundell 2008, s. 178).

Siatki haseł w pracach o zbliżonej problematyce

A w jaki sposób powstają siatki haseł innych słowników? W *Rosyjsko-polskim słowniku terminologii politycznej* (Wasiluk, Zmarzer 2011) ujęto

⁶ Tak sprofilowanej pozycji na podstawie kwerend bibliotecznych i literatury leksyko-graficznej nie odnotowano (zob.: Wykaz słowników: Wojan 2016, s. 292–302), choć niewątpliwie materiały pomocnicze przez zainteresowane strony wytwarzane są na potrzeby własne. W tym miejscu warto odnotować publikację dotyczącą leksykonu dyplomatyczno-politycznego na materiale języka polskiego i arabskiego (zob. Sławek 2016).

⁷ Tzn. hasła w postaci terminów, innych wyrazów o wysokiej częstotliwości występowania w zebranych tekstach.

blisko 1200 terminów, przedmowa nie określa jednoznacznie podstawy źródłowej⁸ i kryteriów doboru haseł: „Słownik prezentuje aktualny stan wiedzy w zakresie polityki w języku rosyjskim i polskim” (Wasiluk, Zmarzer 2011, s. 5). Przedśłowia słowników specjalistycznych zwykle uogólniają informacje o źródłach. Z punktu widzenia przeciętnych użytkowników taka porcja wiedzy jest wystarczająca, z kolei dla badacza chcącego odwzorować siatkę haseł – niekoniecznie⁹. W charakterze źródeł dla słowników eksplorowane są dokumenty państwowe i międzynarodowe, materiały prasowe, wywiady i wypowiedzi przedstawicieli świata polityki i dyplomacji, wystąpienia ze Zgromadzenia Ogólnego ONZ, glosariusze ONZ (zob. РАДС 2001, s. 5, АРДС 2010, s. V), słowniki, encyklopedie, monografie, periodyki (zob. ПЭП 2006, s. 3). Listę haseł w projekcie *Słownika pojęć politycznych i społecznych krajów Europy Środkowej i Wschodniej* (Dubisz 2004) oparto z kolei na gotowej liście francuskiej (116 wyrazów), którą zaktualizowano z wykorzystaniem badań ankietowych przeprowadzonych wśród „inteligencji opiniotwórczej” (156 wyrazów), w tym polityków, prawników, językoznawców itp. (Dubisz 2004, s. 18; Sękowska 2004, s. 64–65).

W nawiązaniu do wspomnianego projektu *Słownika pojęć politycznych i społecznych...*, można postawić pytanie odnośnie do podstawy źródłowej przedstawianej tu sondy „Dyplomacja i polityka. Rosyjsko-polska sonda słownikowa” (Białek 2018): dlaczego nie ankieta? Przyjęty układ językowy tworzonego w jej ramach słownika oznaczałby konieczność ankietowania odbiorcy rosyjskojęzycznego, czego w momencie rozpoczęcia badań nie założono. Należy w tym miejscu dodać, że od początku słownik zaprojektowano jako słownik przekładowy oparty na tekstach¹⁰.

Siatka haseł a intuicja i doświadczenie własne badacza

Julian Sutor, mogący poszczycić się imponującym (kilkudziesięcioletnim) doświadczeniem w zawodzie dyplomaty, w przedmowie do *Leksykonu dyplomatycznego* pisze, że przy doborze haseł została wykorzystana zdobyta przez autora wiedza o danej profesji (Sutor 2010, s. 6). Już na starcie zatem w gorszym położeniu znajdzie się badacz/leksykograf niemogący wykazać się tak głęboką znajomością rzeczy. Mirosław Bańko przy formowaniu listy

⁸ Stanowi ją zapewne literatura przedmiotu przedstawiona w wykazie bibliograficznym danej pracy (zob. *Literatura* – Wasiluk, Zmarzer 2011, s. 338–340).

⁹ Por. *Русско-английский полный юридический словарь* – „В словарь включена практически вся, в том числе новейшая, специальная лексика, применяемая в праве России, США, Великобритании, Европейском союзе (...)” (РАПЮС 2008, s. 4).

¹⁰ Wpłynęły na to zainteresowania badawcze i doświadczenie zawodowe autorki.